

NUSRET ISANOVIĆ

Elektronski mediji i nova situacija odgoja – izazovi školskoj vjeronauci

Nusret Isanović

redovni profesor, Fakultet
islamskih nauka
Univerziteta u Sarajevu
nusret.isanovic@gmail.com

Pregledni članak

Primljen: 16. 02. 2023.
Odobren: 13. 04. 2023.

Ključne riječi

elektronski mediji, nova situacija odgoja, medijska okupacija djece, moralne i duhovne vrijednosti, školska vjeronauka

Sažetak

Danas se sve češće govori o “internet” ili “google generaciji” koja se otuđuje od sebe i udaljava od roditelja, bližnjih i prijatelja, i isključuje iz društva. Oni sve više čine bijeg iz realnog svijeta u virtualni, čime se otupljuje smisao za životne stvarnosti i gubi potreba za ljudskom blizinom, toplinom neposrednog susreta i komunikacijom. Odgajati je postalo teško, teže nego ikada prije, ali još uvijek ne i nemoguće. Da bi odgoj, zacijelo, i bio moguć i u dobu rastućeg uticaja informacionih tehnologija i elektronskih medija, nužno je valjano, odgovorno i realno razumijevanje situacije odgoja i stupanje u saradnju svih mogućih učesnika u njemu: porodice, religijskih zajednica i njihovih odgojno-obrazovnih institucija, škole i medija. Roditelji, nastavnici i odgajatelji, religijske zajednice i škola moraju preuzeti veću odgovornost i mnogo više biti posvećeni odgoju. U tom pogledu osobito značajnu ulogu bi mogla imati školska vjeronauka.

Electronic Media and the New Educational Situation – the Challenges for Religious Education

وسائل الإعلام الألكترونية ووضع التربية الجديد – تحديات التربية الدينية المدرسية

Keywords:

electronic media, new educational situation, media occupation of children, moral and spiritual values, religious education in schools

الكلمات المفتاحية:

وسائل الإعلام الألكترونية، وضع التربية الجديد، احتلال الأطفال الإعلام، القيم الأخلاقية والروحية، التربية الدينية المدرسية

328

Abstract:

People frequently talk about the “internet” or “google generation”, which alienates itself and distances itself from parents, relatives and friends, and excludes from the society. Those young people are increasingly making an escape from the real world into the virtual one, thereby dulling the sense of life’s realities and losing the need for human proximity, the warmth of direct encounter and communication. Parenting has become challenged, more difficult than ever before. In order for education to be possible even in the age of the growing influence of information technology and electronic media, a valid, responsible and realistic understanding of the position of education and the cooperation of all relevant participants are necessary: families, religious communities and their educational institutions, schools and media. Parents, teachers and educators, religious communities and schools must take greater responsibility and be much more dedicated to education. In this regard, religious education in schools could play a particularly significant role.

الملخص:

اليوم نتحدث أكثر فأكثر عن «جيل الإنترنت» أو «جيل الجوجل» الذي يبتعد عن نفسه والآباء والأقرباء والأصدقاء ويُستبعد من المجتمع. هم يفرّون أكثر فأكثر من العالم الواقعي إلى العالم الافتراضي ممّا يتثلم به الإحساس بحقائق الحياة وتُفقد الحاجة إلى القرب الإنساني ودفء اللقاء المباشر والتواصل. فأصبحت التربية أمراً صعباً، أصعب ممّا كانت في أي وقت مضى، لكنها لم تصبح غير ممكنة بعد. ولكي تكون التربية ممكنة في عصر التأثير التزايدى للتكنولوجيات المعلوماتية ووسائل الإعلام الألكترونية من الضروري الفهم الصحيح والمسؤول والحقيقي لوضع التربية وتعاون جميع المشاركين الممكنين فيها: الأسر والجماعات الدينية ومؤسساتها التعليمية التربوية والمدارس ووسائل الإعلام. فعلى الآباء والمدربين والجماعات الدينية والمدارس أن يتحملوا مزيداً من المسؤولية ويولّوا مزيداً من الإهتمام للتربية. وبهذا الصدد قد يكون للتربية الدينية المدرسية دور مهم جداً.

Postaje sve razvidnije da moderna znanost i tehnika, u formi bezbrojnih ekstaza svoje moći poput biotehnologije, ekonomije, telekomunikacija, finansijskih megasistema, informacionih tehnologija i elektronskih medija, u temelju transformiraju, moglo bi se reći i desupstancijaliziraju, čovjeka, naš svijet i sve što je u njemu. One, dakle, ne samo da mijenjaju nego i razgrađuju same osnove ljudskog svijeta i života i dovode u pitanje njihovu, doskora stabilnu, narav. Na udaru je ne samo ono što je po sebi vanjsko, akcidentalno i promjenljivo nego i ono unutrašnje, supstancijalno i inkomenzurabilno, što je oduvijek bilo neupitna osnova svakom vremenom tkanju; radikalno se mijenja narav naše kulture, umjetnosti, religije i duhovnosti, ekonomije, politike, strategije i metoda ratovanja, društva i društvenih odnosa; mijenjaju se *bio* i *eko sistemi*, mediji i jezik komunikacije, pojam odgoja i obrazovanja, ideja čovjeka i znanja. Ovoj furiji promjena potčinjene su i religija i njene institucije, a njihov sistem vrijednosti prisiljen na stalno uzmicanje, transformaciju, samoobezvređivanje i prilagođavanje.

Na udaru je također i sam čovjek, njegovo tijelo, duša i um: promjenama se želi zahvatiti u bit čovjeka, u ontološku strukturu njegovog bića. Osim toga, čovjek je od subjekta znanosti, tehnike i medija i sam postao njihov objekt, time i predmet beskrajne manipulacije. Nove manipulativne tehnologije preobražavaju ga u objekt pukog tehničkog raspolaganja; one, kako naprimjer misli Paul Virilio – tvrdoglavo ignorirajući subjekt – doslovno preuzimaju vlast, te mogućnost potpune kontrole strojeva nad čovjekom i svijetom čine realno ostvarivom. Nove tehnologije i elektronski mediji, preuzimanjem uloge apsolutnog *subjekta* post/modernog svijeta, prijete da potpuno izmaknu kontroli i svoje djelovanje uspostave izvan ljudskog nadzora.

Gotovo da ništa više ne ostaje onakvim kakvim je nekad bilo, možda i zbog toga što je “mjesto eminentno humanih i etičkih vrijednosti poput ljubavi, vjernosti, razumijevanja, požrtvovanosti, oprostjenja i otvorenosti životu, hegemonizirano

biva eminentno ekonomskim i tehničkim vrijednostima poput novca, zarade, stambenoga komfora, nasljedstva, socijalne sigurnosti, karijere, moći, uspjeha, slave, automobila, užitka, slobodnog vremena i razbibrige”.¹

Moderne tehnologije, elektronski mediji i nova situacija odgoja

Moderne tehnologije i elektronski mediji pripadaju svijetu kojim vlada nezajažljivi korporativno-tehnokratski interes; postali su moć koja proizvodi mnoge druge moći i koja služi isključivo moći. Riječ je o onoj vrsti moći koja teži sve sebi potčiniti i svime beskrajno raspolagati. Oni ne poznaju emociju izuzev kao simulaciju i ne priznaju slabe, čak ne ni u liku djece; slabima se obraćaju samo kao objektu instrumentalne manipulacije ili kako bi potvrdili (*apsolutnu*) moć moćnih i afirmirali *vrijednosti* koje oni zagovaraju. Na djelu je pokušaj radikalne *teho-eshatološke* instrumentalizacije čovjeka ili uspostavljanje potpune vladavine objekta, odnosno tehnologije, nad subjektom. Pitanje vladavine objekta ovdje se razumijeva kao mogućnost potpune kontrole strojeva mimo bilo kakvog uticaja čovjeka. Strojevi, tvrdi Paul Virilio, doslovno preuzimaju vlast. Oni teže u svoj horizont sažeti sve i svojoj *samo-volji* potčiniti cjelinu života. Strojevi prate, nadziru i vrše kontrolu na aerodromu, pošti, banci, šoping-centru, stadionu, školi, fakultetu, dječijim obdaništima i igraonicama, u bolnici, i molitvenim prostorima gdje se okupljaju vjernici (crkvama, džamija i sinagogama), na ulici i ratištu. Oni prijete da se osamostale i proglase ljudsko učešće sasvim suvišnim. Dolazi do opasnih inverzija: umjesto da čovjek vlada strojevima, strojevi vladaju čovjekom, umjesto da on prati, nadzire, kontrolira, usmjerava, on biva praćen, nadziran, kontroliran i usmjeravan. Instrumentalizacija čovjeka ne događa se spontano, slučajno i usputno, ona je, kako misle,

1 Tonči Matulić, *Metamorfoza kulture: teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije*, Glas Koncila, Zagreb, 2009, str. 770.

primjerice, Jean Baudrillard i P. Virilio, smišljeni *skriveni projekat moderne tehnologije i medija* i, kao takva, postala je moć objekta da, svojim "fatalnim strategijama" (istiskivanjem subjekta s povijesne scene), zavodi, zamjenjuje i simulira te ono stvarno i realno potiskuje i prisiljava na nestajanje. Krajnji pri-tajeni cilj tehnologije i medija jeste uspostaviti potpunu kontrolu posredstvom *omnipotentne* vladavine objekta, a da bi to bilo ostvarivo, provodi se sustavno ukidanje subjekta i subjektivnosti tamo gdje su oni već oformljeni i gdje kako-tako postoje, a tamo gdje ih još nema, a navješćuju svoju pojavu, sprečava se njihovo nastajanje. Čovjek i njegov svijet, zajedno sa svojim institucijama na kojim je počivao, sustavno se obesmišljavaju i svode na predmet puke manipulacije. Usljed bujajućeg *semantičkog haosa* koji, kako misli Julija Kristeva, potvrđuje *besmisao postojanja*, svijet smisla dobiva problematičan status. Informacije se umnožavaju nevjerovatnom brzinom, prijetu da izmaknu svakoj kontroli i poprimaju snagu ubice. One zagušuju čovjeka i njegov svijet, lišavajući ih svakog značenja. Zbiva se radikalna implozija smisla, usljed čega čak i svaki govor o njemu postaje sasvim problematičan. "Odakle ćemo crpsti svoju energiju koja se mobiliše u mreži, ako ne iz demobilizacije svojih sopstvenih tela, iz dokidanja subjekta i materijalne supstance sveta. Jednog dana će sva ta supstanca možda biti pretvorena u energiju, a sva ta energija u čistu informaciju. Biće to, u izvesnom smislu, završni *acting-out*, *total achievement*, konačno rešenje. Sve će, u isti mah, biti dovršeno, ostvareno i izbačeno u prazninu. Oslobođeni samih sebe, ući ćemo u spektralni univerzum, oslobođen problema. Upravo to je Velika Virtuelnost."²

Sve veći broj ljudi, osobito mladih i djece, veliki dio svog vremena provode hipnotizirano zureći u televizore, kompjutere, tablete i smartfone "sve snažnije pomućujući razlike između onoga što je stvarno i onoga što je inscenirano, onoga što se

2 Žan Bodrijar, *Savršen zločin*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 1998, str. 47.

aktuelno dešava i onoga što je naprosto simulirano”.³ Nove (informacione i komunikacijske) mreže prijete da stvarno i *realno* zamijene virtualnim, “reprezentaciju” “simulacijom”, tijelo ki-borgom, da kao jedinu realnost uspostave *hiperrealnost* u kojoj će biti izbrisana razlika između stvarnosti kakva jeste i kakva bi trebala biti, u kojoj će zapravo iščeznuti sve bitne razlike *realnog svijeta*. Nakon što je iščezla ona fundamentalna ontološka razlika između vremenog i vječnog, imanencije i Transcendencije, stvorenog i Stvoritelja, bića i bitka, duhovnog i svjetovnog, dospjeli smo u drugi, možda i posljednji, krug iščezavanja razlika između prirodnog i vještačkog, stvarnog i prividnog, realnog i virtualnog, originala i kopije, oponašanog, oponašanja i simulacije; naš svijet i njegova slika poprimaju sasvim rubna značenja, supstituiraju se akcidentom i nestaju u simulakrumu. Kao da je sve pokrenuto na put iščezavanja u nestvarnom i virtuelnom, u nesličnosti sa sobom. A tamo više nije riječ “o paralelnom svijetu: zamjena svijeta je potpuna, to je njegovo identično dupliranje, savršena varka, a pitanjem upravlja jednostavno i čisto poništenje simboličke supstancije”.⁴

Relativno malo je mjerodavnih savremenih mislilaca kojima su elektronski mediji i moderne tehnologije – sa svojim imaginativnim ekstazama poput bio- i nano tehnologija – postali ozbiljan intelektualni izazov i zadaća mišljenja. Oni koji se odvažuju misliti ovaj, po svojim konsekvencama, zastrašujući *megafenomen* poput Baudrillarda, G. Deleuzea, P. F. Guattarija, J. F. Lyotarda, F. Jamesona i Virilia, prokazuju se kao *anksiozni tehnofobi* lišeni sposobnosti da otkrivaju *pozitivne* dimenzije moderne tehnologije, čiji diskurs ne pripada znanosti nego književnoj naraciji,⁵ a argumenti liče na *reakcinarnu jadikovku*.

3 Majkl Kamil, “Simulakrum”, u: Robert S. Nelson / Ričard Šif (ur.), *Kritički termini istorije umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 2004, str. 66.

4 Jean Baudrillard, *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006, str. 20.

5 Prema znanstvenim mjerilima naracije se razotkrivaju kao bajke i znanost je s njima, kako primjerice primjećuje Lyotard, od samog početka u sukobu. Ovo potcjenjivanje naracije dio je duha našeg vremena i nadaje se *postmodernim*. (Vidi: Žan-Fransoa Liotar, *Postmoderno stanje*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1988, str. 2).

Potiskivanje stvarnosti i nadolazak virtualnog

Nove informacije i komunikacijske tehnologije (ICT), podržane modernim medijima, potiskuju realni svijet i sve što je u njemu (kulturu, sport, individualni i društveni život, znanost, umjetnost, etiku i etičnost, obrazovanje, odgoj, itd.) i produciranjem virtualnih *realnosti*, neposredno prijete njegovom ukidanju. Posredstvom sveprisutnjujućih tehnoloških *proteza*, mobitela, kompjutera i tableta, preko kojih komuniciramo, primamo informacije, poslujemo, sklapamo "prijateljstva", "susrećemo" se s drugima širom planete itd., virtualna stvarnost počinje zauzimati središnje mjesto u našem svakodnevnom iskustvu i zahtijeva da joj se sve u našem društvenom i individualnom životu prilagodi, uključujući i naše senzibilitete, mišljenje i djelovanje, cjelokupnu našu kulturu, odgoj i obrazovanje.

Prema Jeanu Baudrillardu, moderne tehnologije i elektronski mediji neutraliziraju stvarnost realnog svijeta kroz nekoliko etapa, prvo je reflektiraju, potom prikrivaju i na kraju je potiskuju kao njeni supstituti. "Tu se više ne radi o imitaciji, pa čak ni parodiji, već o umetanju znakova kao supstituta same stvarnosti... Iluzija nije više moguća jer stvarno više nije moguće."⁶ Moderne tehnologije i mediji zapravo postaju sredstvo za iščezavanje realnog svijeta i uskraćivanje prostora ljudskoj egzistenciji. "Mišljenje, rad i stvarno ispražnjeni su od svoje biti proizvodnjom njihovih nadomjestaka i postaju tragovi ili beskorisne singularnosti."⁷ Osim što manipuliraju ljudima, nadziru ih i otuđuju, one i ubijaju.

Nove tehnologije i elektronski mediji učestvuju u razgradnji i uništavanju supstancijalnosti našeg aktuelnog svijeta, u dokidanju njegove stvarnosti, tako da on postaje akcident prikladan za supstituciju ili iščezavanje u virtualnom. Štaviše, njima je imanentna intencija da virtualnom stvarnošću prevladavaju

6 Jean Baudrillard, *The Precession of Simulacra*, navedeno prema Majkl Kamil, "Simulakrum", u: Robert S. Nelson / Ričard Šif (ur.), *Kritički termini istorije umetnosti*, str. 65.

7 Jean Baudrillard, *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*, str. 189.

stvarnost realnog svijeta i čine je snažnijom od nje, prisiljavajući je tako na potpuno iščezavanje. “Upravo je Virtualno posljednji grabežljivac i otimač stvarnosti – koji je izlučila sama stvarnost kao neku vrstu čimbenika zaokreta i autodestrukcije. Stvarnost je postala plijenom Virtualne Stvarnosti.”⁸

Ne događa li se ipak, kako pretpostavlja Jean Baudrillard, *savršen zločin*, najveći kojeg je uopće moguće zamisliti, kojim čovjek čini dvostruki *megasuicid*: uništava ljudsku vrstu i svoj svijet. “Nismo li možda izmislili veoma okolišno sredstvo da radikalizujemo svoju egzistenciju pružajući joj priliku da potpuno iščezne? Sve druge kulture ostavile su tragove. Naš zločin bi bio savršen, jer za njim ne bi ostali tragovi, i bio bi ireverzibilan.”⁹

Prema Paulu Viriliu, nove tehnologije i elektronski mediji kreiraju pretpostavke ulaska u *sajber-svijet* kibernetike i svojim djelovanjem cijepaju našu stvarnost i sve što je u njoj i tako učestvuju u tvorbi paralelnih stvarnosti, aktualne i virtualne, dajući veće šanse virtualnoj stvarnosti. Virtualna stvarnost će, kao *kosmički akcident* ili *akcident stvarnog*, zadobiti moći kojima će u konačnici uništiti našu ljudsku stvarnost i sebe proglasiti *najstvarnijom stvarnošću*. Sve češće se sve veći broj ljudi, osobito djece i mladih, prepuštaju sajber-prostoru ili beskraju mrežnog prostora interneta, i tako, s jedne strane stiču novi *senzibilitet* i iskustva virtualnog, a s druge, uništavaju osjećaj stvarnog života i gube iskustvo realnog svijeta. Tako virtualna stvarnost u samim njima nadvladava stvarnu stvarnost i priprema njeno potpuno iščezavanje. Nastaje situacija u kojoj “uskoro jedni drugima nećemo imati šta da kažemo, niti će biti realnog vremena da to kažemo – a naročito nećemo znati kako da se ponašamo da bismo slušali ili nešto rekli, kao što već ne znamo više dobro da pišemo, uprkos revoluciji fakulteta koji bi tobože trebalo da reaktivira pismo.”¹⁰ Momenat u kojem će virtualna stvarnost nadvladati stvarnu stvarnost bit će *katastrofalan za čovječanstvo*.

8 Isto, str. 19-20.

9 Žan Bodrijar, *Savršen zločin*, str. 49.

10 Pol Virilio, *Informatička bomba*, Svetovi, Novi Sad, 2000, str. 73.

Medijska okupacija djece

Kompjuteri, tableti, smartfoni i virtualni svijet interneta postepeno zadobivaju snagu posvudašnje prisutnosti; postaju našoj djeci prisutniji i bliži od bilo koje druge prisutnosti, bilo da je riječ o Bogu, stvarima ili živim bićima: roditeljima, najbližim srođnicima, prijateljima ili životinjama. Oni hoće biti prisutniji u njihovom (unutrašnjem i vanjskom) životu i od njih samih. Svijet koji oni nude našoj djeci i mladima – a riječ je o svijetu supstitutu i obmani, ili virtualnom svijetu – nada se zagonetnim i primamljivim, fascinira ih kao carstvo potpune slobode i beskrajnih mogućnosti, u kojem se mogu kretati bez napora, kontrole, truda i odgovornosti; pritiskom na *off* ili *on* i sami, po vlastitoj želji, učestvuju u kreiranju njegovih “realnosti”. On već sada gotovo da postaje jedini njihov svijet i najbliža “stvarnost”, stvarniji i bliži od svih drugih mogućih svjetova. Nije li na djelu nastajanje svijeta u kojem će biti prisutno sve ono što čovjeka kakvog smo do sada poznavali čini nemogućim, a odsutno, ili posve nedovoljno prisutno, ono (Bog, roditelji, rođaci, učitelji, prijatelji, *prirodna* priroda, moral, humanitet, kritičko mišljenje itd.) što ga je oduvijek činilo mogućim i učestvovalo u njegovom ostvarenju?

Da li, makar u elementarnom smislu, postajemo svjesni situacije u kojoj se nalazimo? Vidimo li da nam elektronski mediji sve više uzimaju našu djecu, raspolažu njima i sebi ih ropski potčinjavaju; određuju njihove odnose prema stvarima, ljudima, prostoru i vremenu, kreiraju im nove svjetove u kojima bi se zasnogda mogla izgubiti, možda uskoro i iščeznuti kao ljudska bića kakva smo do sada poznavali?

Ma koliko ga skrivala nevjerovatna industrija propagande i estetizacije prijetnji problem ipak postaje sve očitiji; morali bismo ga postati svjesni svi, te mu pristupiti odgovorno, kompetentno, temeljito i obuhvatno. To se naročito odnosi na roditelje, odgajatelje, školu, religiju, akademsku i intelektualnu zajednicu i njihove najmjerodavnije kadrove, psihologe, psihijatre,

sociologe i socijalne pedagoge, učitelje vjere i duhovne učitelje, liječnike i, ako je to uopće više moguće, medije.

Događa se da roditelji i njihova djeca – koji su podjednako zahvaćeni duhovnom, kognitivnom i egzistencijalnom infantilnošću i koji ne znaju šta treba činiti i kako se ponašati – obitavaju u zbunjenosti i nesnalaženju, u neupućenosti i nezrelosti kao u svom “trajnom” egzistencijalnom stanju, i da iz njega nikada ne izlaze. Budući da nema nikakvih ciljeva i orijentira u osobnom životu, niti jasnih vrijednosti i normi u porodici i društvu, te da su sva pravila relativizirana i dovedena u pitanje, kod neke djece i mladih dolazi do ekstremne implozije, bijega i zatvaranja u sebe, što je potkraj 20. i početkom 21. stoljeća ishodilo pojavom nekih novih bolesti, do tada potpuno nepoznatih, koje su tipične za doba modernih tehnologija i elektronskih medija. Jedna od takvih bolesti, vrlo znakovitih i po svojim konsekvencama zastrašujućih, pojavila se – na samom koncu prošlog milenija – u Japanu, a poznata je pod imenom *hikikomori*.

Postajemo li robovi elektronskim medijima?

Čovjekovo vladanje sobom i svojim postojanjem znak je zrelosti i bitno je obilježje njegovog subjektiviteta koje svojim kvalitetom seže do samih ontoloških osnova njegovog bića. Ono ujedno čini i nužnu dimenziju njegove identitne konstitucije i temeljni je uvjet ukupnog ljudskog dostojanstva. U jeziku Kur’ana takva osoba je označena kao *odgovorni Božiji namjesnik na Zemlji (Halifetullah)*. No, čovjek je odavno izgubio moć da vlada sobom, potom i moć vladanja svojim postojanjem i vlastitim djelom, čime je doveo u pitanje ne samo svoj opstanak nego i opstanak ostalih živih bića na Zemlji. S druge strane, njegovo djelo steklo je moći kojima sebi potčinjava čovjeka i uspostavlja vlast nad njim. Tako da čovjek gubi ne samo subjektivitet nego i odnos prema subjektu i, izgleda, da za svagda postaje *objekt objekta*; postaje rob vlastitog djela i predmet njegovog ničim ograničavanog raspolaganja. On “ne prestaje da iz sebe odstranjuje ono što jeste, što oseća, što znači u sopstvenim očima. Bilo da se pri

tome služi jezikom, koji ima funkciju egzorcizma, ili svim tehničkim tvorevinama koje je izumeo i na čijem horizontu upravo polako iščezava, u nepovratnom procesu prenosa i zamene.”¹¹ Čovjek je obezvrijeđen, niveliran sa drugim živim bićima i na putu je da potpuno izgubi humani smisao; on *više nije središte nego nebitna rubnost svijeta* (P. Virilio).

Te moći ljudskog djela, koje vladaju čovjekom i čine ga ovisnim o njemu, danas su najprepoznatljivije ostvarene u liku elektronskih medija, modernih informacionih i komunikacijskih tehnologija; one raspolažu mogućnostima najsofisticiranijeg manipuliranja, čime presežu sve s čim smo se ikada do sada imali priliku susretati. One – osobito u svojoj najmoćnijoj elektronskoj ekstazi kakvom jeste internet – preuzimaju totalnu i potpunu kontrolu nad čovjekom i njegovim svijetom prijeteći njihovom konačnom iščezavanju u artificijelnom i virtualnom. Time nastaje takav odnos podavanja, ovisnosti i robovanja koji po intenzitetu svoje opsesivnosti i neposrednosti uticaja na najunutarnije zone ljudskog bića premašuje svaku religiju i svako dosada poznato božanstvo.

Naš postmoderni svijet postao je vrlo podesan ambijent za pojavu, do sada nepoznatih vidova, transformacija (unutarnjih i vanjskih), služenja i porobljavanja, za mnoge nove hipnoze i fatalne ovisnosti. Opasnosti i negativne posljedice koje one sa sobom nose, moćnim sredstvima medijske manipulacije, skrivaju nam se ili čak predstavljaju kao neupitno dobro za nas. Kao da je poodavno isteklo, prvo, vrijeme (vjerodostojnog) služenja Bogu, potom i služenja čovjeku i ovisnosti o njima, a nastupilo vrijeme služenja stvarima i ovisnosti o njima. A stvari se ovoga puta javljaju vjerovatno u svom najopscenijem i krajnje opasnom obliku, te prijete da svojim sofisticiranim djelovanjem unište samu bit čovjeka i njegov ljudski identitet.

Nove informacione i komunikacijske tehnologije i elektronski mediji nude novi, na prvi pogled bezazlen i “produktivan”,

11 Jean Baudrillard, *Savršen zločin*, str. 46.

bijeg iz *pustinje realnog* u hiperrealno, iz stvarnog svijeta u svijet virtualnog. Imajući na umu moralni kvalitet današnjeg čovjeka i krajnje oskudnu duhovnu situaciju našeg doba, to je izazov na koji je teško adekvatno odgovoriti. Pred njim su naročito nemoćna naša djeca. U ovom pustom i praznom vremenu mnogi mladi ljudi mu se ne samo lahko nego i rado prepuštaju, kao svom “spasonosnom” pribježištu, ulazeći tako u odnos fatalne ovisnosti i mentalne porobljenosti.

Recentna istraživanja pokazuju da raste broj različitih oblika ovisnosti, osobito onih bez opijata,¹² a gotovo sve ovisnosti snažno su povezane s otuđenjem, oskudijevanjem u ljubavi i (istinskoj) pažnji, osjećajem usamljenosti, odbačenosti i krizom smisla, s anemičnošću, anksioznošću i raznim vrstama fobija koje pojedinca pretvara u obeznađujuće i depresivno biće. “Sve veći broj djece i odraslih postaju vehementni, depresivni, skeptični, (auto)destruktivni, anksiozni, niskog samopoštovanja... To značajno korenspodira s ovisnostima o ljudima i/ili (s)tvarima.”¹³ Neke od ovih ovisnosti ekskluzivno su djelo modernih tehnologija i elektronskih medija, ili su neodvojivo vezane za njih, potpuno su nove i nepoznate te izazivaju, čak i u krugovima stručne i znanstvene javnosti, zbunjenoost, zatečenost i nesnalaženja. Među modernim ovisnostima bez opijata, najprisutnijom, ujedno i najopsnijom, postaje ovisnost o elektronskim medijima, prije svih *internet* ili *online ovisnost* (cyber-space; online shopping, online video-games; chat-ing, MSN, skype, blogovi, facebook; SMS-mobiteli, MMS; cybersex, onlinesex), koja se brzo i nezadrživo širi, i prijeteći da poprime epidemijske razmjere.¹⁴

12 Ovisnosti bez opijata često se potcjenjuju, relativiziraju kao stvarna opasnost i potiskuju u rubne zone interesa. One još ne privlače ni približno dovoljnu roditeljsku pažnju, niti pažnju odgajatelja i nastavnika. Za njih također ne pokazuju dovoljno zanimanja stručnjaci i znanstvenici.

13 Zlatko Miliša / Mirela Tolić, “Križa odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti”, *Medianali*, 4 (8/2010), str. 134.

14 Ovisnost o internetu definira se kao poremećaj koji je nastao usljed pretjeranog korištenja interneta što za posljedicu ima narušavanje fizičkog i/ili psihičkog zdravlja korisnika. Osobe koje su ovisne o internetu prepoznate su po tome: što su opsjednute internetom te o njemu razgovaraju i razmišljaju i kada nisu s njim spojene, tako da internet ima središnje mjesto u njihovom životu; što internet postaje važniji od porodice i stvarnih prijatelja, umjesto kojih *posjeduju* samo *cyber* prijatelje koje smatraju *cyber* igricama; što imaju potrebu da sve više vremena provode uz internet da bi postigli

Ovisnici o internetu cijele noći provode bez jela i spavanja neprestano igrajući igrice, čataju, šalju e-mail poruke, kockaju, trguju i prepuštaju se online ili cyber-sexu. Oni zanemaruju fizičke aktivnosti i druženje uživo s drugim ljudima, isključuju se iz stvarnog svijeta i prepuštaju se virtualnom svijetu interneta. Sve to ostavlja traga na njihovom fizičkom, duhovnom i psihičkom zdravlju, i uzrokuje poteškoće u socijalnom funkcioniranju. Posljedice ove ovisnosti javljaju se u formi oštećenja vida, glavobolja, bolova u vratu, sindroma karpalnog kanala (bolovi i slabost u šaci i podlaktici), zanemarivanja spavanja, unošenja hrane i pića, razvijanja prekomjerne tjelesne mase, gubitaka fizičke kondicije, gubitka socijalnih i komunikacijskih vještina, mentalno iskrivljene percepcije, poremećaja u psihičkom razvoju koji se očituju povlačenjem u sebe, depresijom, manjkom samopouzdanja i hroničnom nesanicom, nerealnim, često i infantilnim odnosom prema životu i obavezama, te pojačane nervoze, sklonosti konfliktu i agresivnom ponašanju; ovisnosti se javljaju i u formi izolacije, gubljenja društvenih kontakata i smetnji u kulturnoj integraciji. Jedan od ovisnika, koji je bio smješten na klinici za liječenje od ovisnosti o internetu, svjedoči da u stanju ovisnosti nije *nalazio nikakva zadovoljstva u stvarnome životu, ali se u virtualnom identificirao sa Supermanom*. Ovisnici o internetu zanemaruju porodicu i prijatelje, zapostavljaju školu i fakultet, a oni koji su zaposleni obaveze na poslu.

Neurolozi i neuropsihijatri ustanovili su da osobe koje pate od internetske ovisnosti imaju prepoznatljive neurološke promjene u mozgu, naročito u onim njegovim područjima koja kontroliraju pažnju, orijentaciju i emocije. Ove promjene mogu biti jednake onim koje se događaju u mozgu dugogodišnjih

jednako zadovoljstvo; što ostaju spojene na internet duže nego što su planirali i što se javlja gubitak interesa za ostale aktivnosti. Prekomjerna vezanost za internet, fanatična posvećenost igricama i ostalim virtualnim sadržajima može odvesti do opasne i trajne poremećenosti ličnosti. Kad internet nije dostupan, kod ovisnika pada koncentracija, raste razdražljivost, on se emocionalno zatvara i zapada u depresiju. Internet se koristi da bi se popravilo loše raspoloženje, a svaki pokušaj odvikavanja je vrlo težak i nerijetko završava neuspjehom. Ovisnici o internetu imaju stalnu potrebu za novom i boljom kompjuterskom opremom, savremenijim softverom. Oni iz bogatijih porodica žive u sobi s više televizora, PC-ja i laptopa, posredstvom kojih istovremeno prate nekoliko različitih likova na internetu.

ovisnika o alkoholu, kao i u mozgu ovisnika o kokainu, heroinu i drugim jačim vrstama opijata.¹⁵ O ozbiljnosti ove bolesti i opasnim razmjerama njenog širenja govori i sve veći broj klinika i specijalističkih ambulanti za liječenje ovisnika o internetu. Prva klinika takve vrste otvorena je u Kini, a neposredan povod bilo je nekoliko tragičnih slučajeva. Naime, u kraćem periodu zabilježeno je da su ovisnici, koji su sasvim izgubili osjećaj za realni svijet i sposobnost za normalnu komunikaciju sa stvarnim ljudima, nasrnuli na svoje roditelje, nanijeli im teške povrede ili počinili ubistvo. To je bio alarm koji se nije mogao ignorirati, stoga su kineske vlasti samo za nekoliko godina otvorile na desetine klinika za liječenje ovisnosti o internetu. “Nakon što su Kinezi 2005. godine prvi u svijetu otpočeli s otvaranjem klinika za odvikavanje od interneta, nakon njih su klinike otvorili Nizozemci sa sličnom klinikom u *Amsterdamu*, a kako bi ostali vječito *trendy*, i Amerikanci su morali učiniti isto, te su tako otvorili sličnu kliniku za odvikavanje tek kojih 20-ak kilometara od Microsoftovog glavnog stožera u *Redmondu*. Danas takvih klinika ima sve češće i na raznim destinacijama svijeta. Ako nema bolničkog tretmana, tada se takvi ovisnici upućuju u terapijske zajednice.”¹⁶ Na desetine hiljada djece i mladih kod nas u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji, također postaju ovisnici i, po procjenama stručnjaka, njihov broj se ubrzano povećava, što je ispostavilo neodgodivu potrebu za osnivanjem institucija koje bi se usredsređeno i sustavno bavile ovim rastućim problemom.

Hikikomori, potresan znak našeg (ne)vremena

Da bismo bar donekle mogli razumjeti današnji svijet naše djece i mladih, nužno je – osim fundamentalnog razumijevanja zamršene fenomenologije modernih tehnologija i elektronskih medija i duha doba koje ih je omogućilo – otvorenog uma, razborito

15 Stručnjaci tvrde da kod pacijenata koji se odvikavaju od interneta susreću znakove slične onima koji se javljaju kod ovisnika o alkoholu i drogama, uključujući pojačano znojenje, tešku anksioznost i simptome paranoje, poteškoće u razvoju, poremećaj koncentracije i nedostatak društvenih vještina, promjene motoričkih, kognitivnih i voljnih aspekata ličnosti.

16 Zlatko Miliša / Mirela Tolić, “Križa odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti”, str. 150.

i kritički susretati se i s nekim karakterističnim antropološkim, sociokulturnim i potencijalno patogenim pojavnostima u vezi s tim. Neke od njih pojavljuju se, kao što smo vidjeli, u formi ovisnosti o ne-opijatima i, s njom usko povezani, upozoravajući fenomeni našeg doba. Jedan od najpotresnijih jeste *hikikomori*.

Hikikomori je nov, upozoravajući i do nedavno sasvim nepoznat fenomen koji je, devedesetih godina prošlog stoljeća, nastao u Japanu.¹⁷ Manifestira se u iznenadnom *tihom povlačenju* djece i mladih, u približnoj dobi od 14 do 35 godina, u svoju sobu, provodeći vrijeme pred televizorom, kompjuterima ili *gadgetom*. Pri tome oni odbijaju svaku vrstu komunikacije s ljudima, uključujući i komunikaciju s najbližima: roditeljima, braćom ili sestrom. Jedu i, nerijetko, fiziološke potrebe obavljaju u prostoru svog *samozatočenja*; izlaze tek iznimno, a nuždu vrše u kante i boce. Hikikomori odlučuje, na prvi pogled bez nekog vidljivog razloga, napustiti realni svijet svog turobnog svakodnevlja, lišenog ljubavi, pažnje i tople ljudske komunikacije i prepušta se nestvarnom, halucinogenom i virtualnom. Oni rijetko napuštaju sobu, a kad to čine, onda je to noću i bez kontakta s ljudima. Povlačenje i prepuštanje ovom opsjenom, nepoznatom i opasnom svijetu interneta i novih tehnologija može trajati godinama i ishoditi vrlo tragičnim, prije svega mentalnim, poremećajima, čije je liječenje teško i dugotrajno, nepredvidljivo i često bez uspjeha. Stoga se smatra da mnogi hikikomori pripadaju populaciji nepovratno izgubljenih ljudi, a stručnjaci govore o 'izgubljenoj generaciji', 'milionu koji iščezava' i sl.¹⁸

17 Pojavu je identificirao japanski psiholog Saitō Tamaki, vodeći stručnjak za hikikomori. On je prvi prepoznao fenomen, imenovao ga, definirao i ukazao na njegovu ozbiljnost. Termin *hikikomori* proistekao je zapravo iz japanske sintagme *shakaiteki hikikomori*, koja ima isto značenje kao i engleske riječi *social withdrawal* (socijalno povlačenje). Hikikomori je pojava karakteristična za razvijena društva, visokih materijalnih standarda; pretežno se javlja u porodicama srednje ili više klase. Češće pogađa mušku populaciju, uglavnom onaj njen dio koji je doživio neki neuspjeh u društvu, u školi ili na fakultetu. Japanski stručnjaci smatraju da pojavi hikikomorija doprinosi rigidan i izrazito kompetitivni obrazovni sistem u njihovoj zemlji, sve veće socio-kulturalne diskrepance, te osobito nekontrolirana i enormna dostupnost modernih tehnologija.

18 Vidi više u: Saitō Tamaki, *Hikikomori: Adolescence without End*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2013.

Virus hikikomori širi se i izvan Japana i već je godinama prisutan u mnogim razvijenim zemljama, osobito onim zapadnoevropskog svijeta, poput Italije, Španije, Francuske, Holandije, Sjedinjenih Američkih Država, Kanade i Velike Britanije. Također je zabilježen u mnogim azijskim zemljama kao što je Južna Koreja, Oman, Kina i Singapur. Hikikomori ili njegove modifikacije, danas se širi na druge zemlje, uključujući i zemlje Balkana, u kojima su djeca i mladi postali ovisni o elektronskim medijima, usamljena i socijalno isključena, lišena moralnog i duhovnog odgoja, zdravog porodičnog ambijenta, roditeljske blizine, pažnje i ljubavi.

Obesmišljavanje obrazovanja i odgoja

Ponekad izgleda da nas *danas* sve zove da poreknemo svaku duhovnu i moralnu vrijednost, sve ono po čemu jesmo ljudi, da odustanemo od Boga i čovjeka u sebi i izvan sebe i da ih zaboravimo, da svoje biće prepustimo silama posvemašnje razgradnje, potpunom obezličanju i iščezavanju u banalno čulnom, materijalnom i neljudskom. Ovaj svijet kao da nam uzima sve ono što je najvrednije: dušu, vjeru, ljudskost, moral i nas same, porodicu, djecu, rodbinu i prijatelje, uzvišene ciljeve i životni smisao. U njemu su nam također obezvređivani i gotovo do potpunog besmisla dovedeni odgoj i obrazovanje, a oni su oduvijek bili osnova na kojoj je nastajao čovjek i na kojoj se ozbiljivala punina njegovog ljudskog lika. Teško je, nakon svega, postao uočljiv njihov izvorni smisao i njihova krajnja svrha. Stoga bi se moglo reći da je zbog gubljenja iz vida ideje i izvornog smisla odgoja i obrazovanja, relativiziranja njihove uloge i skrivanja stvarnog značenja za današnjeg čovjeka, nastupila duboka, teško doglediva, kriza odgoja i obrazovanja. Ova kriza ujedno sadrži i krajnje alarmantnu prijetnju iščezavanja odgoja i obrazovanja kao temeljnog oblika ljudskog življenja, i osnove cjelovite i svestrane – individualne i društvene, moralne, intelektualne i duhovne – oblikovanosti čovjeka. Naročito zabrinjava to što se moćnom industrijom obmane, manipulacije i zabave

one relativiziraju, potcjenjuju i skrivaju. Relativiziraju se i potcjenjuju i bolesti koje one generiraju, skriva se njihovo pravo značenje i stvarna opasnost, u čemu posebnu djelotvornost pokazuju današnji (omnipotentni) elektronski mediji. Oni ne samo da nastoje kontrolirati emocije i dizajnirati ukuse, potrebe i interese ljudi, nego svojim izuzetnim manipulativnim moćima teže uspostaviti nadzor nad cjelinom čovjeka i njegovim mišljenjem i raspolagati njime. Noam Chomsky – u kontekstu radikalno nove situacije koja je nastala pojavom elektronskih medija i informacionih tehnologija te novih oblika društvenog i mentalnog potčinjavanja čovjeka – ukazuje na činjenicu da mediji imaju ključnu ulogu u sistemu obmane i indoktrinacije, u čemu sasvim prepoznatljivo učestvuju i odgojno-obrazovne institucije, obdaništa, škole, koledži i fakulteti. Njihovo djelovanje počinje u najranijim danima dječijeg odrastanja i ostvaruje se tokom svih faza školovanja sve do univerziteta. Ovaj sveobuhvatan sistem zavođenja i indoktrinacije oblikuje naše ukuse i osjećanja, određuje nam neše emocije, predmet ljubavi i mržnje i njihov intenzitet, uči nas kako trebamo misliti i kako se ponašati, kakve *stavove* imati i šta trebamo zastupati. “Inženjeri trenutno razvijaju softver koji može da detektuje ljudska osećanja na osnovu pokreta očiju i mišića na licu. Postavite na televizor dobru kameru i softver će znati kojim smo se scenama smejali, koje su nas rastužile, koje su nam bile dosadne. Povežite zatim algoritam s biometrijskim sensorima i algoritam će znati kako je svaki pojedinačni kadar delovao na ritam našeg srca, krvni pritisak i aktivnost mozga.”¹⁹

Proces obesmišljavanja obrazovanja i gubljenja sposobnosti da bude najdjelotvorniji medij odgoja čovjeka, njegovog intelektualnog, duhovnog i humanog ostvarenja, poprima danas svoje sasvim konkretne i jasno prepoznatljive forme. Krajnji ishod razdvajanja, a potom i suprotstavljenosti odgoja i obrazovanja bit će njihovo potčinjavanje načelu ekonomije, (sve)potrošnje i logici profita, te konačno gubljenje njihovog duhovnog

19 Juval Noa Harari, *21 lekcija za 21. vek*, Laguna, Beograd, 2019, str. 81.

i humanog smisla. Time obrazovanje nezaustavljivo postaje dio tržišta kao univerzalno inkluzivnog horizonta i, kako kaže savremeni francuski filozof Gilles Deleuze, *izvanrednog generatora i bogatstva i bijede*,²⁰ a obrazovne institucije, škole i fakulteti, pretvaraju se “u tvornice, nastavnici u tehničke proizvođače, učenici i studenti u proizvodni materijal koji se ima u procesu proizvodnje obraditi i preraditi...”²¹ Proizvodnja je i u ovom slučaju zadovoljila svoju svrhu, ishodila je kvalificiranom radnom snagom, koja je konkurentna na tržištu rada. “Prema tome, može se očekivati jaka eksteriorizacija znanja u odnosu na ‘znalca’, ma na kom stepenu se ovaj nalazio u procesu saznavanja. Stari princip da je sticanje znanja neodvojivo od obrazovanja (Bildung) duha, pa čak i ličnosti, postaje i postajaće sve zastareliji. Taj odnos snabdevača i korisnika saznanja prema samom znanju poprima i sve će više poprimati oblik (odnosa) proizvođača i potrošača robe prema robi, to jest, oblik vrednosti; Znanje jeste i biće proizvedeno za prodaju, i trošeno je i biće trošeno da bi se valorizovalo u nekoj novoj proizvodnji: u oba slučaja da bi bilo razmenjeno. Ono prestaje da bude svrha sebi samom, ono gubi ‘upotrebnu vrednost’.”²²

Jedino poželjno obrazovanje (koje je isključivo namijenjeno masama) postaje ono koje nudi *fast food* znanje, znanje koje se brzo usvaja, lahko probavljuje i prosljeđuje te brzo zaboravlja. “Čovjek je već odavno zasićen onim što je upravo čuo; stoga se traži novo, koje već samom svojom novinom potkupljuje.”²³ Takvo *obrazovanje* atakira na um, obezvređuje čovjeka, potkopava ljudsko dostojanstvo i dovodi u pitanje osnove njegovog ljudskog opstanka. Dovoljno je tek za *iščezavajućeg čovjeka* koji – budući da je odvojen od cjeline i beskorijeno traje – više sebe i ne

20 Gilles Deleuze smatra da je riječ o uspostavljanju “novog obrazovanja” koje otvara “put zastrašujućem kontinuiranom treningu, kontinuiranom nadgledanju radnika-đaka ili birokrata-studenata.” Ovo se pokušava predstaviti kao reforma obrazovnog sistema, ali je ustari njegova razgradnja. (Žil Delez, *Pregovori: 1972–1990*, Karpos, Beograd, 2010, str. 249).

21 Igor Mikecin, “Filozofija, znanost i obrazovanje”, u : Damir Barbarić (ur.), *Čemu obrazovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011, str. 63.

22 Žan-Fransoa Liotar, *Postmoderno stanje*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1988, str. 11–12.

23 Karl Jaspers, *Duhovna situacija vremena*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998, str. 123.

doživljava kao čovjeka; on život više ne uvažava, niti ga živi kao *uzvišeni dar*, vrhovnu vrijednost i milost. Stoga ne prepoznaje zadaće, (više) ciljeve i ne prihvata odgovornost, prepušta se zabavi i uživanju, a izražava prezir prema disciplini, redu i naporu. Uporedo s opustošenom prirodom, ugroženim *bio* i *eko sistemom*, produktima znanosti i tehnike osiromašuje nam se svijet duha i kulture. Ovoga puta ne samo posredstvom elektronskih medija, nego i posredstvom modernih formi eksperimentalnog obrazovanja. Šta preostaje od kulture i duhovnog života “kad generalno trijumfuje zabava i česta promena televizijskih kanala. Dok simbolički autoritet intelektualnog života slabi, industrije audiovizuelnih programa žanju uspeh, tematski parkovi i igre privlače mase, vreme provedeno ispred televizora se produžava: slavno doba kulture povuklo se u korist carstva zabave”.²⁴

U ovoj novoj situaciji obrazovanja i odgoja najpoželjniji nastavnici i odgajatelji postali su oni koji *zabavljaju*, koji na predavanjima ničemu (relevantnom) ne uče svoje učenike i studente, nego ih prije uveseljavaju i zabavljaju. Otuda su mnoge učionice postale *radionice*, katkad i *igraonice*; nastoji se prevladati svaki napor u nastavi i ponuditi “praktična” i “provodiva” (aplikabilna) znanja koja neće biti reflektivna, analitična i teorijski zahtijevna, opterećujuća i zamorna. Sve se nastoji ostvariti na lahak i zabavan način, “koji negdašnju muku razumijevanja nastoji zamijeniti ugodom atraktivnog informiranja, uz potporu medijskih pomagala koja sada globalnim imperativom čine onu zabavnost koja se ... svagda u razdobljima posustalosti, s njim povezivala.”²⁵ Na djelu je sustavno opiranje ozbiljnom i odgovornom obrazovanju i odgoju, kao uvjetu potpunog, prije svega duhovnog i intelektualnog, razvoja čovjeka. Teško da se, nakon svega, više može uopće govoriti o obrazovanju i odgoju u oplemenjujućem i formativnom značenju te riječi, jer su, odustajanjem od izgradnje i ostvarenja cjelovite ljudske osobe – iščezli

24 Žil Lipovecki, *Paradoksalna sreća: ogled o hiperpotrošačkom društvu*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2011, str. 411.

25 Davor Ljubimir, “Obrazovanje i sloboda”, u: Damir Barbarić (ur.), *Čemu obrazovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011, str. 63.

njihovi ciljevi. Prije je riječ o znanju “koje se poput neke sirovine treba proizvoditi, prodavati i kupovati, kojim treba upravljati i odlagati ga; radi se – zanemarimo li posebne programe za znanstvene elite – o letimičnom fragmentarnom znanju koje upravo dostaje za to da ljude održava fleksibilnim za radni proces i raspoloživim za zabavnu industriju.”²⁶ Stoga smo danas, po svemu sudeći, izloženi *sustavnom ukidanju*, ne samo slobode, obrazovanja i odgoja nego i njihovih jedinih pravih nositelja, naime *cjelovitih ljudskih bića, koja se iz sebe samih i polazeći od vlastitog doživljavanja cjeline svega o svemu ozbiljno pitaju i traže odgovor.*²⁷

Odgoj kao prioritetna zadaća školske vjeronauke

Vjeronauka je postala dio školskog kurikuluma u javnim školama. Ta činjenica obavezuje ovaj predmet da prihvati metode, vidove i karakter nastave primjeren školi, jednak, ili u najvećoj mjeri sličan, ostalim školskim predmetima. Od školske vjeronauke se načelno *zahtijeva* da, poput drugih školskih predmeta, bude informativna, a ne formativna, da nudi informaciju (vjeru), a ne i formaciju (vjerom), dakle, ne i da vjerom i njenim vrijednostima odgaja, nudi orijentaciju, egzistencijalnu nadu i duhovni smisao. Ovim vjeronauka postaje prihvatljivija za školu, koja po svojoj modernoj naravi pripada sekularnom kontekstu i povećava vlastite izgleda da postane dovoljno etabliran školski predmet, ali istovremeno i rizikuje da se prekomjerno didaktizira i formalizira i izgubi svoj osnovni *raison d'être* te da iznevjeri svoju misiju odgoja u školi, u prostoru koji je nekada, dok je još oslovljavan tradicionalnim vrijednostima, bio najprepoznatljivije definiran odgojem i koji je ispunjavanjem njegovih zadaća opravdavao svoju temeljnu funkciju u društvu. Danas, kada se smisao odgoja relativizira i njegov pojam izlaže desementizaciji i kada ulogu “odgoja” sve više preuzimaju elektronski mediji

26 Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2018, str. 45–46.

27 Davor Ljubimir, “Obrazovanje i sloboda”, u: Damir Barbarić (ur.), *Čemu obrazovanje*, str. 49–50.

(internet, facebook, google, youtube, instagram), škola je izgleda posustala, izgubila pouzdanje u sebe i odrekla se svoje ključne zadaće, zadaće odgoja. Tako da nam djeca dolaze i odlaze iz škole odgojno nepismena. Pod pretpostavkom da je to tačno, a gotovo sve ukazuje da jeste, da li bi vjeronauka – naravno osjetljivo, s mnogo uvažavanja školske situacije i složenosti savremenog odgoja – trebala u tome slijediti školu i potčinjavati se kontraintuitivnom procesu potiskivanja odgoja i njegovom zaboravu ili, možda, ipak preuzeti odgovornost i podsjećati školu na njenu fundamentalnu i, danas urgentniju od svih, zadaću i vlastitim primjerom joj pomoći da je (zadaću) ponovo prepozna i priprema se za njeno ostvarenje?

U iznimno teškoj i složenoj novoj situaciji odgoja školska vjeronauka bi trebala svoj temeljni smisao ostvarivati i opravdavati svoje pripadanje školskom kurikulumu time što će duhovno oplemenjenije i humanije obrazovanje i, posebno, cjelovit odgoj čovjeka postaviti kao svoj glavni i najviši cilj. Vjeronauka, naravno, nije svodiva samo na odgoj, ali bez odgoja nju nije moguće danas sasvim opravdati u školskom sistemu, niti prepoznavati njen dovoljni smisao.

Školska vjeronauka – ovdje svjesno posmatrana anticipativno i u, donekle, idealiziranom formatu – može (posredno ili neposredno) ispunjavati svoju odgojnu zadaću na mnogo načina: prosljeđivanjem znanja vjere koja, u svojim najvjerodostojnim oblicima, čuva vezu sa Transcendencijom i koja jest put do duhovnih vrela ljudske egzistencije; senzibiliziranjem za prepoznavanje duhovnih i moralnih vrijednosti (osobito onih univerzalnog značenje i smisla) i posvješćivanjem njihovog suštinskog značaja za cjelovit odgoj i obrazovanje; odgajanjem učenika uzoritim likom, odnosno vjerodostojnim primjerom odgajatelja, ovdje personificiranom u liku vjeroučiteljice i vjeroučitelja; sukreiranjem, skupa s drugim predmetima iz područja humanističkih i društvenih znanosti, prikladnijeg odgojnog ambijenta škole; svojim doprinosima prefinjenijoj i inkluzivnijoj kulturi komunikacije i uvažavanja drugih i drugačijih (školskih

predmeta, znanja, pogleda na svijet i uvjerenje, također učenika, nastavnika i roditelja) u onome što jesu; odgojem ljubavlju, pažnjom i iskrenim pristupom svakom čovjeku, svim učenicima i učenicima.

Ako vjeronauka ne preuzme odgovornost odgoja u školi (naravno s potpunim uvažavanjem činjenice da je riječ o javnom i sekularnom obrazovnom prostoru) i zajedno s ostalim školskim predmetima, kojima je njegova ideja oduvijek bila imanentna, ne posveti se njegovom ostvarenju, koji bi to predmet ili grupa predmeta mogla preuzeti odgovornost i tako spasiti školu od njenog potpunog obesmišljavanja? Jer škola neće moći još dugo opravdavati svoje postojanje ukoliko ne bude bila u stanju da odgaja i obrazuje na načelima morala i ideji humaniteta i u dobu najvećih izazova s kojima se ona u svojoj dugoj povijesti susretala, u dobu konsternirajućih razmjera uticaja i napretka elektronskih medija i informacionih tehnologija, u kojem postaje sve neposrednija i očitija prijetnja potpunog iščezavanja ideje odgoja i odgojne prakse kakve smo do skora poznavali. A ukoliko iščezava (duhovni i moralni) odgoj, neizostavno iščezava i čovjek. Tamo gdje nema odgoja, zasnovanog na moralu i humanitetu, ne može biti ni čovjeka.

Literatura

- Barbarić, Damir (ur.), *Čemu obrazovanje*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.
- Baudrillard, Jean, *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006.
- Bodrijar, Žan, *Savršen zločin*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 1998.
- Delez, Žil, *Pregovori: 1972–1990*, Karpos, Beograd, 2010.
- Harari, Juval Noa, *21 lekcija za 21. vek*, Laguna, Beograd, 2019.
- Jaspers, Karl, *Duhovna situacija vremena*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- Liessmann, Konrad Paul, *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2018.
- Liotar, Žan-Fransoa, *Postmoderno stanje*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1988.

- Lipovecki, Žil, *Paradoksalna sreća: ogled o hiperpotrošačkom društvu*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2011.
- Matulić, Tonči, *Metamorfoza kulture: teološko prepoznavanje znakova vremenâ u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije*, Glas Koncila, Zagreb, 2009.
- Miliša, Zlatko i Mirela Tolić, "Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti", *Medianali*, 4 (8/2010).
- Nelson, S. Robert i Ričard Šif (ur.), *Kritički termini istorije umetnosti*, Svetovi, Novi Sad, 2004.
- Tamaki, Saitō, *Hikikomori: Adolescence without End*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2013.
- Virilio, Pol, *Informatička bomba*, Svetovi, Novi Sad, 2000.

